

Respondentbortfall og utvalgsskjevheter i Norsk Monitor. Analyser etter 2021-runden.

Av Ottar Hellevik

Professor emeritus, Institutt for statsvitenskap, Universitetet i Oslo.

Faglig leder for Norsk Monitor 1984-2021, Ipsos (tidligere MMI og Synovate).

Synkende svarprosjenter er et problem for intervjuundersøkelser verden over. Dette gjelder også i Norge, og ikke minst for Norsk Monitor (NM), der frafallet forsterkes av det kan skje i flere trinn. Hva betyr dette for resultatene? Jeg har selv gjennom en årrekke presentert analyser av Monitor-materialet i fag- og populærvitenskapelige publikasjoner (i tre bøker og drøyt 30 artikler og bokkapitler, se vedlegg). De fleste har dreid seg om temaer der det foreligger en omfattende forskningslitteratur basert på utvalgsundersøkelser. Tendensen i resultatene fra disse undersøkelsene har vært de samme som jeg har funnet i Monitor-materialet. Dette gjelder for sentrale temaer som verdiutvikling og subjektiv livskvalitet, eller holdninger til miljøspørsmål og innvandring. På bakgrunn av dette samsvaret har jeg alltid følt meg trygg på at lave svarprosjenter ikke har ført til alvorlige skjevheter i Monitor-utvalgene. Men siden bortfallet med tiden er blitt uvanlig stort, har det vært nødvendig å undersøke dette nærmere. Slike analyser ble gjort etter Monitor-runden i 2013 og presentert i to fagartikler (Hellevik 2015, 2016). I 2020 laget jeg et notat med resultater av tilsvarende analyser etter runden i 2019. Her presenteres resultatene av en oppdatert analyse etter 2021-runden.

Bortfallet i Norsk Monitor i 2021

Deltakerne i Monitor-undersøkelsen rekrutteres gjennom et kort telefonintervju. Av telefonnumrene som var trukket viste noen seg å ikke være i bruk. Av de som var i bruk (reelle telefonnummer = bruttoutvalget), var det i den nyeste runden i 2021 43 prosent som en etter flere forsøk oppnådde kontakt med, en markert nedgang i forhold til 2019. Av dem en nådde på telefon sa bare 7 prosent ja til å la seg intervju, også det er klar nedgang fra forrige runde. Etter at telefonintervjuet var gjennomført, ble respondentene spurt om de var villige til å svare på et selvutfyllingsskjema. Her sa 68 prosent ja, men av disse igjen var det mindre enn halvparten, 38 prosent, som besvarte det meget omfattende spørreskjemaet. Det tilsvarer 27 prosent av de som ble telefonintervjuet, og 1,8 prosent av de som en hadde hatt kontakt med på telefon. Sett i forhold til reelle telefonnummer som ble brukt (bruttoutvalget), er svarprosjenten helt nede i 0,8. Tabell 1 viser hvordan tendensen til økende frafall som ble registrert i tidligere undersøkelser har forsterket seg i 2021.

Tabell 1. Deltakingsrater for Norsk Monitor (prosent)*

		2007	2009	2011	2013	2019	2021
A	Telefonnummer forsøkt oppringt (antall)	79 757	68 621	90 842	117 951	185 246	478 596
B	Reelle telefonnr.=bruttoutvalget (% av A)	72	88	79	82	77	93
C	Kontakt på telefon av reelle nr. (% av B)	71	66	68	58	55	43
D	Sa ja til og gjennomførte intervju (% av C)	24	23	21	18	16	7
E	Sa ja til å få skjema (% av D)	65	66	67	69	68	68
F	Returnerte utfyllt skjema (% av E)	63	56	59	55	43	38
G	Fullført i % av telefonintervjuene	40	37	39	37	29	27
H	Svarprosent for kontaktede	10	9	8	8	5	1,8
I	Svarprosent for reelle telefonnummer	7	6	6	5	3	0,8
J	Antall respondenter (= Monitorutvalget)	3 909	3 597	3 980	3 812	3 710	3 539

* Reelle telefonnummer er A fratrukket nummer som har tekniske problemer eller ikke er i bruk, eller der telefoninnehaveren ikke er i målgruppen (er for ung; har språk- eller helseproblemer; e.l.).

Disse svarprosentene er så lave at de nødvendigvis skaper bekymring for utvalgenes representativitet. Derfor laget jeg i 2015 analyser av hvilke konsekvenser bortfallet fikk for resultatene i Monitor-utvalget, presentert i en norsk (2015) og en engelsk (2016) fagartikkel. Der ble konsekvensene av bortfallet testet på ulike måter, i hovedsak ved hjelp av data fra 2013-runden. Nedenfor følger en oppsummering av resultatene fra disse analysene.

Tidligere analyser av konsekvenser for representativiteten av bortfallet

I Monitor-runden i 2013 var det 37 prosent av de telefonintervjuede som besvarte selvutfyllingsskjemaet. Første trinn i analysen av bortfallet var å sammenlikne svarene i telefonintervjuet for denne gruppen med resultatene for hele telefonutvalget. Dette viser hva bortfallet på 63 prosent betydde for resultatene i det endelige utvalget. Testvariabler var alder, kjønn, utdanning, stemmegivning og partivalg, og i den engelske artikkelen i tillegg bruk av PC, internett og mobiltelefon, første og andrepreferanse for parti, samt holdning til norsk EU-medlemskap og til lovforbud mot tigging, totalt og innenfor partienes velgergrupper, antall bøker lest mht. fordeling og resultat av en multivariat regresjonsanalyse med alder, kjønn og utdanning som uavhengige variabler. En styrke ved denne analysen er at metoden for datainnsamling og spørsmålene som ble besvart er identiske for gruppene som sammenliknes, slik at eventuelle forskjeller ikke kan skyldes slike forhold.

Disse testene gjelder bare siste fase i bortfallet, fra telefonintervjuet til utfylling av spørreskjemaet. Størstedelen av frafallet skjer imidlertid tidligere i prosessen. Konsekvensene av det totale bortfallet ble undersøkt ved å sammenlikne resultatene i det endelige utvalget med befolkningsstatistikk eller andre utvalg med langt høyere svarprosent, i første rekke fra SSB. Testvariabler her var stortingsvalgresultater, inkludert utviklingstendenser, partivalg i Valgforskningsprosjektet, røykevaner (SSB), BMI (SSB), holdninger til innvandrere (TNS webpanel). I den engelske artikkelen inngikk i tillegg boligtype (befolkningsstatistikk) og fagforeningsmedlemskap.

Endelig ble det drøftet hvorvidt bortfall var en rimelig forklaring på utviklingsmønstre (gudstro og moral) eller sammenheng mellom variabler (alder, lykke og tilfredshet).

Hva viste denne rekken av tester? For å sitere fra konklusjonen i den norske artikkelen: «Resultatene presentert i denne artikkelen, som gjelder en undersøkelse med ekstremt lav svarprosent, tyder heldigvis på at konsekvensene av respondentbortfallet ikke nødvendigvis er så alvorlige som mange har forestilt seg. Dette betyr ikke at utvalgsskjevheter aldri vil forekomme, men de er ikke en uunngåelig følge av en lav svarprosent. Utvalgsusikkerhet får ofte stor oppmerksomhet, sikkert fordi dette er et problem en har god innsikt i og kjente prosedyrer for å teste. Det er imidlertid ikke det eneste, og som regel heller ikke det største, problemet en står overfor ved tolkning av resultater fra intervjuundersøkelser med befolkningsutvalg. For eksempel vil spørsmålsformulering eller intervjuereffekt kunne være mer aktuelle som forklaring på tendenser i materialet enn utvalgsskjevheter. Dette innebærer at vi har datasett med gradsforskjeller og glidende overganger når det gjelder kvalitet, og ikke noen datasett som er helt problemfrie, mens andre er ubrukelige.

En bør derfor ha et pragmatisk og ikke et "religiøst" forhold til svarprosenter, der en i hvert enkelt tilfelle forsøker å vurdere hvilken betydning bortfallet kan ha hatt for resultatene. Slik det er gjort i denne artikkelen, kan en lete etter muligheter for å sammenlikne resultater fra utvalget med annen statistikk for å bedømme representativiteten. Dette er noe en bør ha in mente når en undersøkelse utformes. Spørsmålet en må stille når resultatene foreligger, er om det er sannsynlig at utvalgsskjevheter, eller andre egenskaper ved undersøkelsen, forklarer mønstrene som er avdekket.

For noen variabler må en regne med at bortfallet fører til at inntrykket av fordelingen blir skjev, at en for eksempel vil overvurdere omfanget av aktivitet og samfunnsengasjement, eller undervurdere oppslutningen om Fremskrittspartiet. Men sammenlikningen av telefonutvalget og det endelige Monitor-utvalget, etter et frafall på 63 prosent, viser i de fleste tilfeller stor overensstemmelse i fordelinger og sammenhenger. Konklusjonen er den samme for sammenlikninger med befolkningsstatistikk eller utvalgsundersøkelser med langt høyere svarprosenter. Endelig er det vanskelig å se at bortfall kan forklare utviklingstendensene i Monitor-materialet.

Samme konklusjon er trukket av tilsvarende analyser som sammenlikner utvalg med meget forskjellige svarprosenter i USA (Keeter et al. 2006; PEW 2012). En av kapasitetene innenfor feltet, Robert M. Groves, konkluderer at det ikke er noen nødvendig sammenheng mellom bortfallets omfang og skjevheter i resultatene. Det finnes ifølge ham ikke noen nedre grense for svarraten der det er gitt at estimer vil være skjeve når den ligger lavere, eller noen øvre grense der en kan være trygg for at estimer aldri er skjeve når svarraten ligger over (Groves 2006).

En kan undre seg over hvorfor ikke konsekvensene av en svarrate helt ned mot 3–4 prosent er større når en sammenlikner med resultatene fra undersøkelser med langt høyere svarrater. Forklaringen er for det første at betydelige forskjeller i svarrate mellom ulike grupper ikke fører til like store skjevheter i utvalgets sammensetning. For det andre er forskjellene i oppfatninger og atferd mellom de ulike gruppene i mange tilfeller ikke så store.

Dersom hverken omfanget av over- eller underrepresentasjonen av grupper eller av forskjellen mellom grupper er stor, blir betydningen av bortfallet for utvalgsresultatene som vi har sett beskjeden.» (Hellevik 2015: 227-8).

Vi skal her gjennomføre noen tilsvarende tester på rundene etter 2013 for å se om denne konklusjonen fortsatt står seg etter at svarprosentene har gått ytterligere ned. For noen

variabler foreligger det ikke nyere resultater fra andre kilder som gir sammenlikningsmuligheter med 2021-runden, slik at vi i stedet må bruke data fra de tre foregående rundene for å kunne sammenlikne Monitor med andre kilder. Men først skal vi undersøke om det er systematiske forskjeller mellom resultatene fra telefonintervjuet for hele utvalget og den delen av utvalget som også besvarte selvutfyllingsskjemaet i 2021, det endelige Monitor-utvalget.

Sammenlikning av telefonutvalget og Monitorutvalget i 2021

Til sammen utgjorde de som etter telefonintervjuet enten takket nei til å bli tilsendt spørreskjemaet eller ikke besvarte og returnerte det, 73 prosent av alle som ble intervjuet på telefon. Når vi sammenlikner resultatene fra telefonintervjuet for de 27 prosentene som gjennomførte også den siste delen av undersøkelsen med resultatene fra hele telefonutvalget, får vi et inntrykk av om bortfallet er systematisk. Dette igjen gir en pekepinn om hva det kan ha betydd for resultatene av undersøkelsen at mindre enn tre av ti fullførte den.

Det endelige Monitorutvalget er veiet i forhold til en matrise for alder, kjønn og bosted slik at sammensetningen blir representativ i forhold til SSBs befolkningsstatistikk. Det beregnes ikke vektorer for hele telefonutvalget. Derfor er heller ikke Monitorutvalget veiet i de sammenlikningene vi nå skal gjøre. Veiting har dermed ikke bidratt til å redusere forskjellene mellom resultater i de to utvalgene som sammenliknes.

Tabell 2 viser at yngre har langt lavere svartilbøyelighet enn middelaldrende og eldre. De sier oftere nei til å motta spørreskjemaet, og lar oftere være å besvare skjemaet selv om de har sagt ja til å få det. Basert på tidligere erfaringer ble de derfor overrepresentert i bruttoutvalget, slik at deres andel av det endelige utvalget skulle bli tilnærmet representativ for befolkningens aldersfordeling. Sammensetningen stemmer da også bedre overens med befolkningsstatistikken enn tilfellet er for hele telefonutvalget. Den disproporsjonale utvelgingen der en kontaktet fler og slik fikk med et tilnærmet riktig antall unge respondenter i det endelige utvalget gir en bedre basis for å beregne resultater for gruppen av unge. Det bidrar også til at utvalgsvektene for alder i Monitor-utvalget ligger nærmere 1,0 enn det de ellers ville gjort, noe som reduserer utvalgsusikkerheten.

Tabell 2. Alder og svarrater for spørreskjemaet, og aldersfordelingen i utvalgene (Prosent. NM 2021. Befolkningsstatistikk SSB 2020)

Alder	Svarposenter		Fordeling på alder		
	Bare telefon	Besvarte skjema	Besvarte skjemaer	Alle telefonintervju	SSB statistikk
15-19	83	17	4,1	9,4	7,1
20-24	76	24	12,0	19,0	7,6
25-39	67	33	22,4	25,7	24,7
40-59	57	43	31,4	28,1	32,1
60-	35	65	30,2	17,8	28,5
Alle	62	38	100,1	100,0	100,0

Med unntak for den laveste utdanningsgruppen, der en relativt høy responsrate har sammenheng med høy alder, stiger andelen som fullfører undersøkelsen med utdanningsnivået, fra 23 prosent på nest laveste nivå til 49 prosent på det høyeste. Konsekvensene for sammensetningen av det endelige utvalget er likevel ikke så store som en kanskje ville trodd.

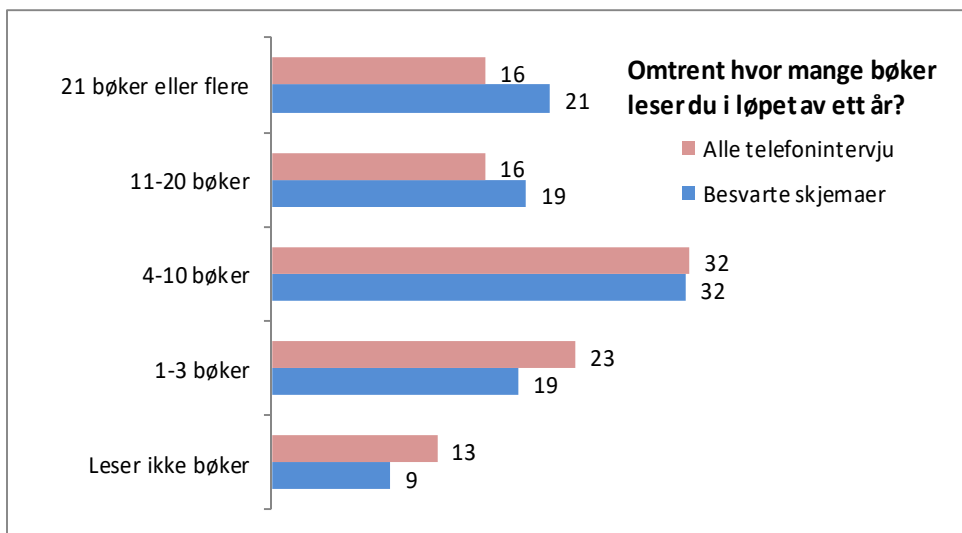
Mens avstanden i svarrater mellom utdanningsgruppene på det meste er oppe i 26 prosentpoeng, er den største forskjellen mellom utdanningsgruppene andeler av telefonutvalget og Monitor-utvalget på 8 prosentpoeng. Dette har sammenheng med skiftet av prosentueringsretning (sterkere sammenheng med mindre grupper for den uavhengige variabelen som har flest verdier), og at Monitor-utvalget utgjør nærmere en tredel av telefonutvalget. Vi skal senere se på hva overrepresentasjonen av personer med høy utdanning betyr for resultatene for holdningen til innvandrere, som har sterk sammenheng med utdanning.

Tabell 3. Utdanning og svarrater for spørreskjemaet og sammensetningen av utvalgene (NM 2021)

<i>Alder</i>	<i>Svarposenter</i>		<i>Fordeling på alder</i>		
	Bare telefon	Besvarte skjema	Bare telefon	Besvarte skjema	Forskjell
Folke-/Framhald-skole -8år	62	38	0,8	0,8	0,0
Ungdoms-/realskole 9-10år	77	23	4,6	7,7	-3,1
Videregående skole 11-13år	70	30	28,7	36,8	-8,1
Høyskole /Univers./ Yrkes lavere nivå	56	44	36,5	31,6	4,9
Høyskole /Univers. / Yrkes høyere nivå	51	49	29,4	23,1	6,3
Alle	62	38	100,0	100,0	0,0

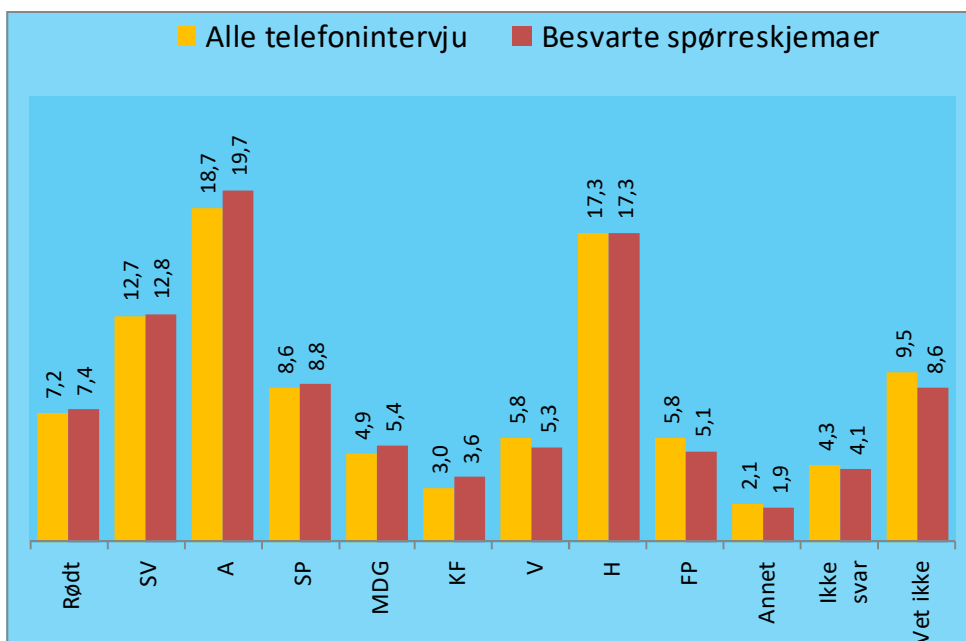
Figur 1 og 2 gir eksempler på hvordan resultatene i det totale telefonutvalget og det endelige utvalget av respondenter som også besvarte selvutfyllingsskjemaet skiller seg fra hverandre. Eller sagt med andre ord, hvor mye det ville endret resultatene om det ikke hadde vært noe frafall blant telefonrespondentene i den påfølgende postalundersøkelsen.

Personer som leser mange bøker i løpet av ett år, er sterkere representert i det endelige utvalget (NM-utvalget) enn de som leser få (figur 1). Den gjennomsnittlige forskjellen mellom gruppene i de to utvalgene er på 3 prosentpoeng. Dette er mindre enn den tilsvarende forskjellen i 2019, som var på 5 prosentpoeng.

Figur 1. Lesing av bøker i telefonutvalget og Monitorutvalget (Prosent. NM 2021).

Blant stemmeberettigede er det i 2021 i telefonutvalget 90 prosent som sier de er sikre på at de ville stemme i et stortingsvalg kommende mandag, mot 94 prosent i NM-utvalget. Når det gjelder hva de ville stemme, er det meget små forskjeller mellom de to utvalgene, ingen av dem er signifikante (figur 2). Den største er på ett prosentpoeng. Snittet for tallverdien av forskjeller i figuren er 0,4 prosentpoeng. Dette er lavere enn snittene både i 2013 og 2019, som begge lå på 0,6 prosentpoeng. Økende frafall har med andre ord ikke ført til større avvik.

Figur 2. Ville stemme i stortingsvalg neste mandag (Prosent av stemmeberettigede. NM 2021)

Vi skal nå gå over til å se på hvor godt det endelige Monitor-utvalget avspeiler befolkningen det er trukket fra, for å få et inntrykk av det totale bortfallets innvirkning på utvalgets representativitet. Dette gjøres ved å sammenlikne NM-resultater med registerdata, valgstatistikk og intervjuundersøkelser med høyere svarprosjenter enn vi har i Monitor.

Monitor-resultater sammenliknet med befolkningsstatistikk eller utvalgsundersøkelser med høy svarprosent

I et land der det ikke er grunn til å frykte at det foregår valgfusk, er valgresultater en udiskutabel fasit for utvalgsundersøkelser der det er spurt om stemmegivning. Det som imidlertid er et problem, er muligheten for ulike former for måleproblemer. Politiske preferanser er sosialt følsomme spørsmål, der noen vil kunne kvie seg for å si hvordan de har stemt, spesielt til en intervjuer (intervjuereffekt). Det er gjerne 5-6 prosent av de med stemmerett som ikke vil oppgi partivalget. Dette kan tenkes å være vanligere for FRP-velgere enn andre, siden de kan ha en følelse av at dette er et parti mange andre misliker (noe som bekreftes av resultater i NM). Også det å ikke ha stemt, kan bli opplevd som sosialt lite akseptabelt og vanskelig å innrømme. Trolig får dette noen til å oppgi et partivalg selv om de faktisk satt hjemme. I NM stilles spørsmålet om partivalg i telefonintervjuet, slik at det kan forekomme intervjuereffekt. I tillegg er det mulighet for erindringsfeil, siden spørsmålet gjelder en tidligere hendelse. At det forekommer, er påvist i valgforskningsprosjektet (Waldahl & Aardal 1981), og diskutert i forbindelse med beregning av partibarometre (Hellevik 1989). Dette betyr at avvikene mellom valgresultatet og resultatet i NM i tabell 4 må ses på som en øvre grense for forekomsten av utvalgsskjevheter, der det ikke er mulig å fastslå hvor stor andel som skyldes andre feilkilder, spesielt målefeil.

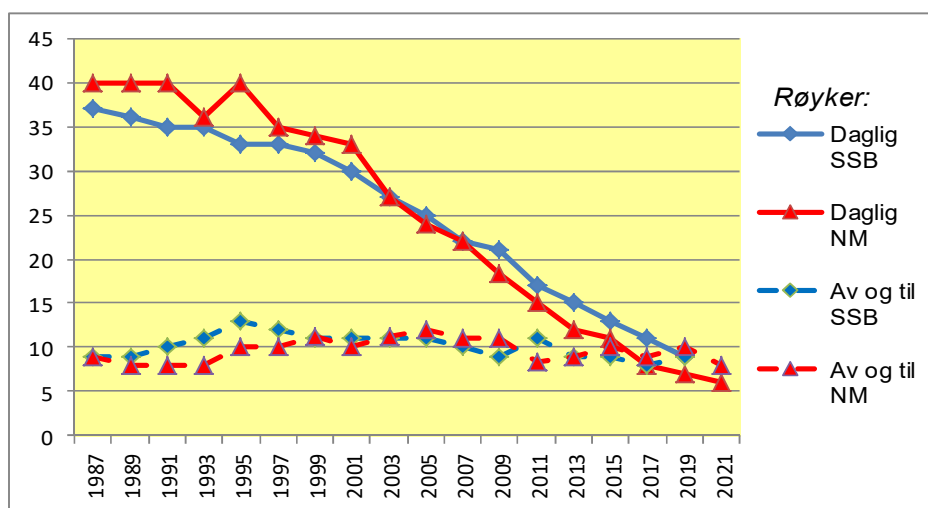
Tabell 4. Sammenlikning av valgutfall med hva respondentene i Monitor sier de stemte ved stortingsvalget tidligere samme høst (De som sier de stemte, men ikke vil oppgi eller ikke husker parti, er ikke med i prosenteringen).

	2013 Stortingsvalg			2017 Stortingsvalg			2021 Stortingsvalg		
	NM	StV	NM-StV	NM	StV	NM-StV	NM	StV	NM-StV
A	28,6	30,8	-2,2	23,9	27,4	-3,5	23,1	26,3	-3,2
FrP	8,9	16,3	-7,4	8,3	15,2	-6,9	6,4	11,6	-5,2
H	25,1	26,8	-1,7	21,4	25,0	-3,6	17,4	20,4	-3,0
KrF	7,2	5,6	1,6	6,6	4,2	2,4	4,8	3,8	1,0
MDG	4,9	2,8	2,1	6,0	3,2	2,8	7,2	3,9	3,3
Rødt	1,5	1,1	0,4	4,2	2,4	1,8	8,1	4,7	3,4
SP	7,5	5,5	2,0	10,2	10,3	-0,1	11,3	13,5	-2,2
SV	8,5	4,1	4,4	11,6	6,0	5,6	12,9	7,6	5,3
V	6,8	5,2	1,6	6,1	4,4	1,7	6,2	4,6	1,6
Annet	1,2	1,8	-0,6	1,7	1,9	-0,2	2,5	3,6	-1,1
SUM	100,2	100,0	0,2	100,0	100,0	0,0	99,9	100,0	-0,1
Snitt			2,4			2,9			2,9

Avviket er gjennomgående størst for Fremskrittspartiet, med en underrepresentasjon på 5-7 prosentpoeng. Her spiller nok feilrapportering en vesentlig rolle. Også for SV er det betydelige avvik, på 4-6 prosentpoeng i motsatt retning. Her er trolig utvalgsskjevheter i form av overrepresentasjon av høyt utdannede noe av forklaringen. Mellom 2013 og 2021 er det liten eller ingen nedgang i det gjennomsnittlige avviket, til tross for at svarprosenten synker fra 5 til 0,8 prosent i denne perioden.

Når det gjelder røykevaner, kan resultater fra Monitor sammenliknes med tall fra en SSB-undersøkelse med svarprosent god over 50. Til tross for den store forskjellen i omfanget av bortfallet er både nivå og utviklingstendens helt sammenfallende for resultatene av de to undersøkelsene.

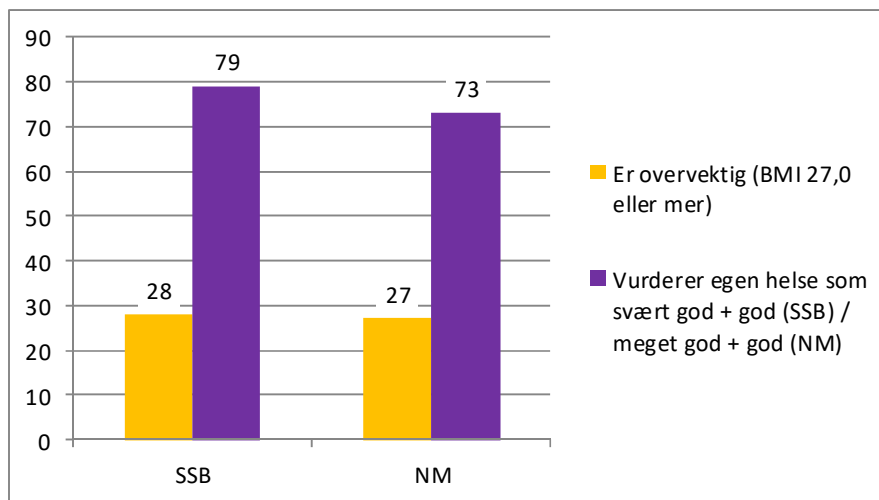
Figur 4: Prosent som røyker daglig eller av og til (Personer 16–74 år)*

*SSBs Reise- og ferieundersøkelse, glidende gjennomsnitt før 2008. Tall for 2021 mangler for SSB.

Figur 5 sammenlikner to helseindikatorer fra Monitor med tilsvarende målinger fra SSBs levekårsundersøkelse, med svarprosent 59. For BMI, beregnet ut fra hva respondentene oppgir som sin høyde og vekt, er det tilnærmet identiske andeler som klassifiseres som overvektige (BMI fra 27,0 og oppover). For helse er egenvurderingen som meget/svært god eller god noe høyere hos SSB enn i NM.

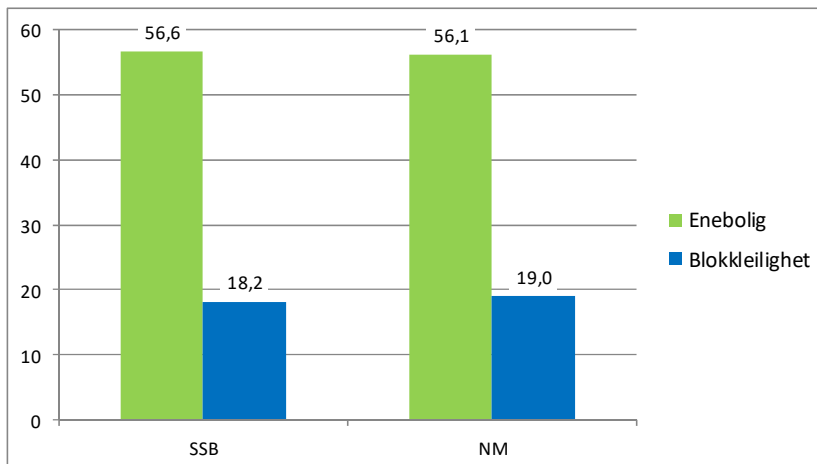
Figur 5: Helseaspekter i 2015 (Prosent)*

*SSB levekårsundersøkelsen, med svarprosent 59. NM 2015 med svarprosent 4.

Opplysningene om boligtype hos SSB er hentet fra registerdata. Samsvaret med opplysningene respondentene gir om dette i NM er svært god, med avvik på bare 0,5 og 0,8 prosentpoeng (figur 6).

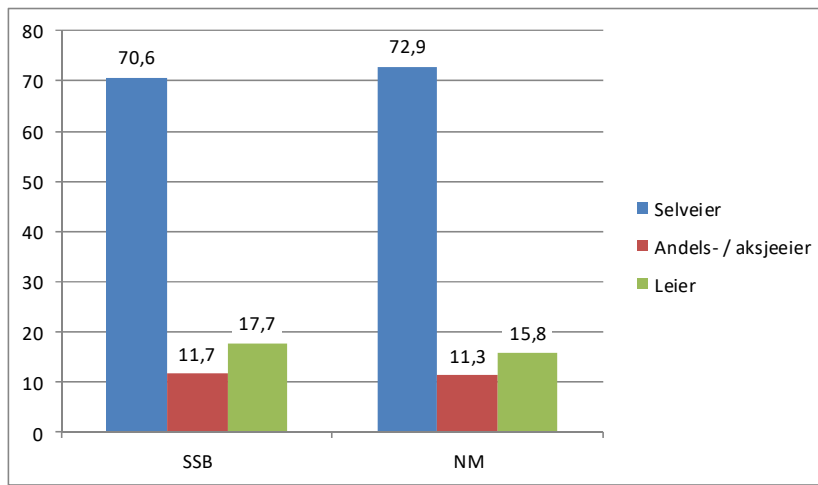
Figur 6: Boligtype i 2017 (Prosent av personer med aktuell boligtype)*

*SSB registerdata.

Også for eiendomsform for egen bolig er samsvaret mellom resultatet i NMs intervjudata og SSBs registerdata meget godt (figur 7).

Figur 7: Eiendomsform bolig i 2017 (Prosent av personer med aktuell eiendomsform)*

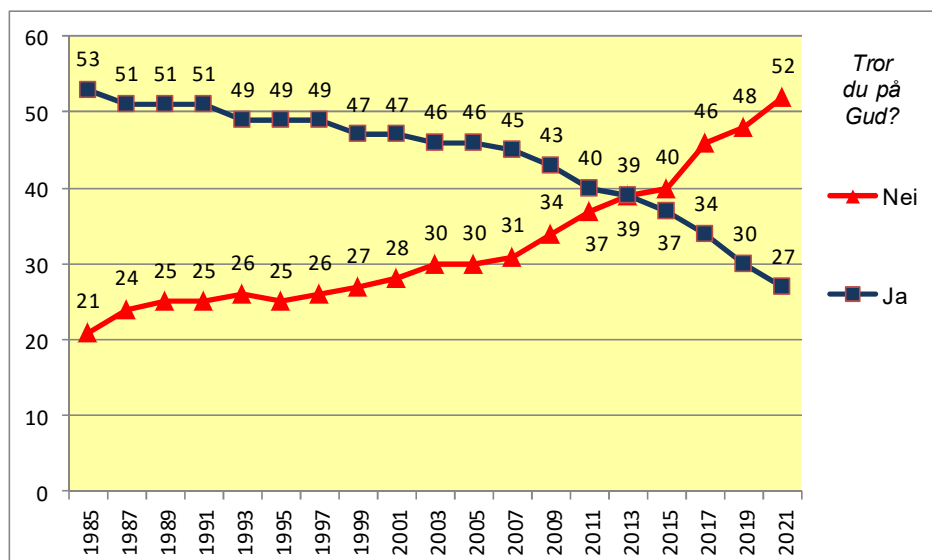

*SSB registerdata.

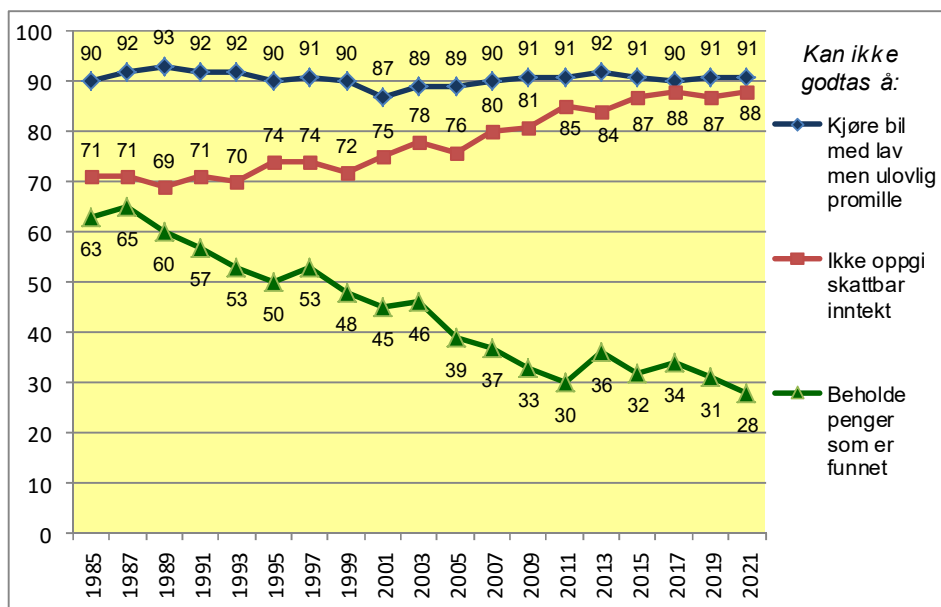
Tendenser i Monitor-resultatene: rimelige og troverdige?

I de tidligere artiklene om bortfallet i NM-utvalgene ble det gjengitt analyseresultater som bidrar til å styrke tilliten til at representativiteten er tilfredsstillende. Et slikt eksempel gjaldt svaret på spørsmålet «tror du på Gud». Andelen som svarer ja viser en jevn utvikling med stillstand eller 1-2 prosentpoengs nedgang, før utviklingen skyter mer fart fra 2015.

Figur 8: Tror du på Gud? (Prosent)

For å vise at ikke tendensen i figur 8 kan forklares av et økende frafall blant religiøse personer (i utgangspunktet ikke en spesielt rimelig hypotese), kan en se på serien av moral-spørsmål i Monitor. For noen øker respekten for lover og regler, for andre er den stabil eller avtakende, som figur 9 gir eksempler på. Gitt at religiøse personer har høyere moral, kunne kurven for kan ikke godtas å «beholde penger som en finner» skyldes økt frafall fra denne gruppen. Men utviklingstendensene for de to andre spørsmålene, om promillekjøring og skattesnyteri, er ikke forenlige med en slik forklaring.

Figur 9: Utviklingen for ulike typer av lovrespekt (Prosent «Kan ikke godtas»)

Et eksempel fra fagdebatt på at bortfallets betydning overvurderes: Nedgangen for negative holdninger til innvandrere og muslimer.

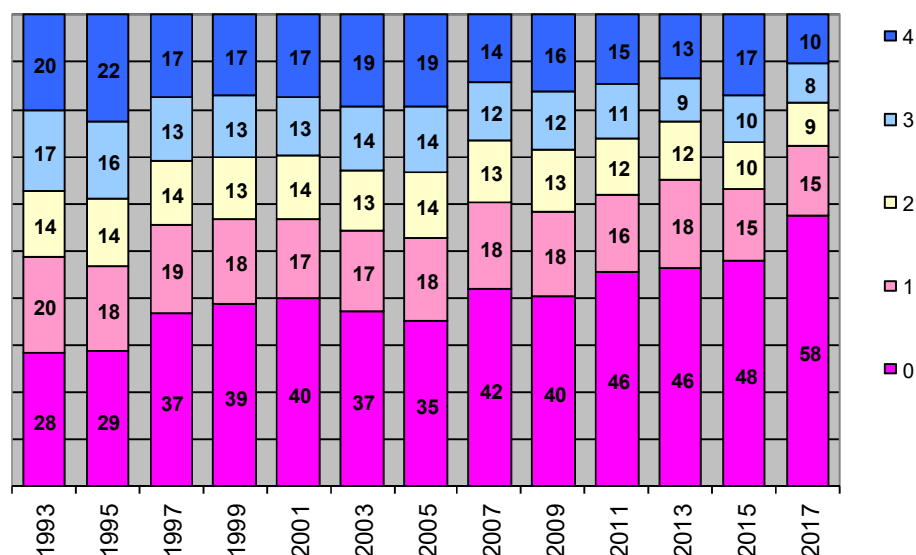
Data fra Norsk Monitor er brukt til å følge utviklingen i nordmenns holdninger til innvandring og innvandrere (Hellevik og Hellevik 2017a). Konklusjonen som ble trukket var at holdningene er blitt stadig mer positive, blant annet som en følge av det økte innslaget av innvandrere i de fleste lokalsamfunn. Etter at denne konklusjonen ble formidlet i en artikkel i Aftenposten (Hellevik og Hellevik 2017b), kom det flere indignerte reaksjoner i sosiale medier. Vi fikk også mer saklige kommentarer fra andre samfunnsforskere. Der ble blant annet den lave svarprosenten foreslått som en mulig forklaring på tendensen. Dette er et utdrag fra et netttinnlegg: "Magefølelsen min sier at hvis svarprosenten hadde vært konstant, hadde tallene i beste fall vært stabile, men sannsynligvis synkende mht støtte til innvandringen." Jeg kommenterte resonnermentet i en artikkel om fagdebatt på internett (Hellevik 2018), der det ble brukt resultater fra 2017-runden av NM til å belyse holdbarheten av en slik hypotese.

En umiddelbar innvending er at tilsvarende utviklingstendenser også er tydelige i SSBs intervjuundersøkelser med langt høyere svarprosjenter (gjengitt i Hellevik 2018). Resultatene i NM for spørsmål om innvandrere og innvandring kan oppsummeres ved hjelp av en indeks for innvandrerskepsis, som er summen for antall negative svar på de fire spørsmålene gjengitt nedenfor. Forekomstene i 1993 og 2017 (i parentes) viser den sterke reduksjonen i andelen som uttrykker skepsis.

- «Innvandrerne levemåte passer ikke inn i Norge. De fremmede skikkene er til ulempe for omgivelsene og kan bli en trussel mot norsk kultur» (40% - 22%). (Alternativer: Innvandrene bidrar til at vi har fått et større kulturelt mangfold i Norge, med spennende ny mat, musikk, kunst, osv. / Umulig å velge.)
- «Innvandrere ønsker å utnytte våre velferdsordninger og få del i goder de ikke selv har vært med på å skape» (45% - 25%). (Alternativer: Innvandrere er dyktige og arbeidsomme mennesker som yter et verdifullt bidrag til norsk økonomi / Umulig å velge.)
- «Liker ikke - synes det er galt» «at vi har fått muslimske trossamfunn i Norge» (49% - 25%). (Alternativer: liker - er riktig / Ikke opptatt av det.)
- «Begrense innvandringen» krysses av som viktig politisk sak (48% - 28%). (Alternativ: ikke krysse av.)

Utviklingen for indeksen vises i figur 10. Andelen som ikke har gitt skeptiske svar på noen av de fire spørsmålene har økt fra 28 til 58 prosent, det vil si med 30 prosentpoeng mellom 1993 og 2017. Andelen med høy skepsis, definert som 3 eller fire negative svar, har falt med 19 prosentpoeng, fra 37 til 18 prosent.

Figur 10: Antall negative svar på fire spørsmål om innvandring og innvandrere (Prosent. NM)

Hva kan ha fått noen til å tenke at tiltakende utvalgsskjevheter forklarer tendensen til mindre skepsis? Dette kan være resonnementet: Utdanning har sammenheng med holdning til innvandrere, høyt utdannede har sjeldnere negative holdninger (dette bekreftes av tabell 5). Høyt utdannede er overrepresenterte i Monitor-utvalget. I 2017 oppga 59,5 prosent av utvalget at de hadde utdanning på universitets-/høyskolenivå. SSBs tall for 2016 er 32,9 prosent, et avvik på 26,6 prosentpoeng.

Hvor mye kan en så stor forskjell bety for inntrykket vi får av befolkningens innvandrers holdninger? Dette kan beregnes ved å veie resultatene for hver utdanningsgruppe med andelene til SSB for høy-lav utdanning slik det gjøres i tabell 5. Beregningen forutsetter riktignok at avviket i sin helhet er en utvalgsfeil, som uten tvil er å ta for hardt i med tanke på andre mulige feilkilder. Dette kan være målefeil (respondenten oppgir for høy utdanning til intervjueren i telefonintervjuet), eller at det er forskjeller i definisjonen av kategoriene. Vi kan derfor kalle testen i tabell 5 et «worst case» scenario når det gjelder anslaget for effekten av utvalgsfeil.

Tabell 5. Effekt på fordelingen på indeksen for innvandrerskepsis av å veie Monitor-utvalget slik at fordelingen på utdanning tilsvarer SSBs fordeling (Prosent. NM 2017).

	Antall skeptiske svar 0-4					Sum	Andel =vekt
	0	1	2	3	4		
2017-res	58	15	9	8	10	100	
Lav utd	47,4	16,1	12,8	9,7	14,0	100,0	
Univ-utd	64,6	13,5	6,9	7,0	8,0	100,0	
Lav utd	19,2	6,5	5,2	3,9	5,7	40,5	0,405
Univ-utd	38,4	8	4,1	4,2	4,8	59,5	0,595
Sum	57,6	14,5	9,3	8,1	10,5	100	1,000
Lav utd	31,8	10,8	8,6	6,5	9,4	67,1	0,671
Univ-utd	21,3	4,4	2,3	2,3	2,6	32,9	0,329
Sum	53,1	15,2	10,9	8,8	12,0	100	1,000
Awik	-4,5	0,7	1,6	0,7	1,5	0	

Den øverste grønne linjen viser fordelingen i 2017 på indeksen for innvandrerskepsis for befolkningen totalt, med forekomster fra 58 prosent for ingen skeptiske svar til 10 prosent for fire. De to neste gule linjene viser denne fordelingen innenfor gruppene med høy og lav utdanning, med klare forskjeller. De lilla linjene viser hvordan vi kan gjenskape totalresultatet (grønn linje) ved å multiplisere de gule prosentfrekvensene med andelene utdanningsgruppene utgjør av utvalget (vektene). Hvis vi i stedet bruker fordelingen på høy og lav utdanning fra SSB som vekter når totalresultatet beregnes, blir summen en befolkningsfordeling med høyere forekomst av skepsis (gråfiolette linjer).

Nederste blå linje viser avviket mellom de to fordelingene, det vil si hva overrepresentasjonen av høyt utdannede i NM-utvalget kan bety for fordelingen på indeksen for innvandrerskepsis. Ingen skepsis (skåre 0) går ned med 4,5 prosentpoeng, mens forekomsten av høy skepsis (skåre 3 og 4) går opp med 2,2 prosentpoeng. Endringen som følger av korrigeringen for forskjellene i utdanningsfordelingen tilsvarer altså bare en brøkdel av endringene Monitor viser mellom 1993 og 2017, som er på henholdsvis 30 prosentpoeng for ingen og 19 prosentpoeng for høy skepsis.

Et viktig poeng er at hvis overrepresentasjon av høyt utdannede skal kunne forklare opinionsendringen, må den ha økt sterkt over tid. Det viser seg imidlertid at dette ikke er tilfelle. Skjevheten har *ikke* økt, men i stedet avtatt litt (i forhold til SSBs tall fra 2011 og 2016 var utdanningsskjevheten i Monitor 28,2 prosentpoeng i 2011 og 26,6 poeng i 2017). Utviklingen i retning av mer positive holdninger i dette tidsrommet kan derfor *ikke* skyldes økende overrepresentasjon av høyt utdannede i Monitor-utvalget.

En annen tenkelig forklaring på denne utviklingen kunne være tiltakende partipolitisk skjevhet i utvalget. Vi har tidligere sett at det er avvik mellom stemmefordelingen i utvalget og resultatet av stortingsvalg (tabell 4). Den mest innvandervennlige velgergruppen, SV-velgere, er også den mest overrepresenterte, mens den mest innvandrerskeptiske, FRP-velgere, er mest underrepresentert. Hvis de to partiene hadde hatt stemmeandeler i utvalget som svarte til valgresultatet, med færre SV- og flere FRP-velgere, hadde resultatet i NM vist noe større skepsis mot innvandrere. Når det gjelder utviklingen over tid, er spørsmålet om endringer i skjevheten har påvirket inntrykket resultatene i NM gir av en sterk reduksjon i negative holdninger overfor innvandrere.

For SV viser tabell 4 at utviklingen har gått i retning av en svakt økende overrepresentasjon. Avviket mellom valgresultatet og resultatet i utvalget for stemmegivning i de tre stortingsvalgene fra 2013 til 2021 er på 4,4, 5,6 og 5,3 prosentpoeng. Avviket i siste valg ligger dermed 0,9 prosentpoeng høyere enn i det første. Underrepresentasjonen av FRP-velgere i utvalget sammenliknet med valgresultatet for de tre valgene er 7,4, 6,9 og 5,2 prosentpoeng. FRP er altså blitt mindre underrepresentert, med en nedgang på 2,2 prosentpoeng fra 2013 til 2021.

At SV på det siste tidspunktet er blitt mer overrepresentert, vil i seg selv bidra til at forekomsten av negative holdninger i NM-utvalget går ned. At FRP er blitt mindre underrepresentert vil ha motsatt effekt, at andelen med negative holdninger i utvalget øker. Begge deler har betydd svært lite for utviklingen som figur 10 viser. Og den lille nettoeffekten av disse endringene i utvalgsskjevheten er å *øke*, ikke redusere, forekomsten av negative holdninger. Det er med andre ord ikke her forklaringen på redusert skepsis overfor innvandrere i NM ligger, den reelle reduksjonen kan faktisk ha vært litt større.

Dette kan illustreres ved hjelp av resultatene for spørsmålet om holdningen til muslimske trossamfunn i Norge. Totalt svarte 15 prosent at de mislikte dette i 2021, en nedgang på 22 prosentpoeng fra 2013. Mens 47 prosent av FRP-velgerne i 2021 ga et slikt svar, var andelen blant SV-velgerne 2 prosent. Tenker vi oss at vi bytter ut det økte «overskuddet» av SV-velgere på 0,9 prosent med samme andel velgere med holdninger som tilsvarer befolkningsgjennomsnittet, kan effekten på resultatet for befolkningen totalt beregnes som $0,009 \cdot (2 - 15) = -0,1$. Altså en reduksjon i andelen som misliker muslimske trossamfunn på bare 0,1. For FRP blir det tilsvarende regnestykket $0,022 \cdot (47 - 15) = 0,7$, altså en økning i andelen negative svar på 0,7 prosentpoeng når underrepresentasjonen går ned.

Mens den faktiske nedgangen i befolkningen for negative holdninger til muslimske trossamfunn fra 2013 til 2021 er på 22 prosentpoeng, er nettobidraget fra endringen i utvalgsskjevhetene for FRP- og SV-velgere en økning på 0,6 prosentpoeng. En helt ubetydelig endring, som endatil går i feil retning. På samme måte som for utvalgsskjevheten i forhold til utdanning, kan heller ikke respondentbortfall med endret skjevhet i forhold til

partivalg forklare hvorfor andelen med negative holdninger til innvandrere har gått så sterkt tilbake i de siste rundene av NM.

Konklusjon

Resultatene for de nye testene av representativiteten til Monitor-utvalgene tilsvarer de som ble funnet i analysene etter 2013-runden, og bekrefter dermed konklusjonene som da ble trukket: Stort respondentbortfall skaper ikke nødvendigvis de store skjevhetene som mange forestiller seg. I Monitor-materialet finner vi noen skjevheter, slik som en viss overrepresentasjon av personer med høy utdanning, eller som er politisk interesserte og aktive. Men dette har bare begrenset betydning for de andre forholdene vi har undersøkt. Et interessant funn er at det er lite tegn til økende utvalgsskjevheter i 2021 til tross for en ytterligere nedgang i svarprosenten, som nå er falt helt ned til 0,8 prosent.

Så lenge det ligger tilfeldig trekking av utvalget i bunn, og bortfallet ikke er systematisk i den forstand at det er påvirket av fenomenene som undersøkes, gir utvalsundersøkelser data som kan brukes til å belyse disse fenomenene selv med ekstremt lave svarprosenter. De mange fagpublikasjonene basert på data fra Norsk Monitor (se vedlegget) er eksempler på dette.

Men med tanke på de svært lave svarprosentene en i dag risikerer å få i utvalsundersøkelser er det likevel grunn til å planlegge testing av representativitet ved å inkludere spørsmål om forhold som er relevante for problemstillingene i undersøkelsen og der det foreligger sammenlikningsmuligheter i offentlig statistikk, registerdata eller andre utvalsundersøkelser med høye svarprosenter. På denne måten skaper en muligheter for å kunne dokumentere at utvalget har en tilfredsstillende representativitet selv om svarprosenten er lav.

Referanser

- Groves, R. M. (2006). Nonresponse Rates and Nonresponse Bias in Household Surveys. *Public Opinion Quarterly*, 70-5: 646–675.
- Hellevik, O. (1989). "Beregning av partibarometre". *Tidsskrift for samfunnsforskning*. 30-2: 161-186.
- Hellevik, O (2015). "Hva betyr respondentbortfallet i intervjuundersøkelser?". *Tidsskrift for Samfunnsforskning*. 56-2: 211-231.
- Hellevik, O. (2016). "Extreme nonresponse and response bias. A "worst case" analysis". *Quality & Quantity*. 50-5: 1969-1991.
- Hellevik, O (2018). "Fagdebatt på internett". *Tidsskrift for Samfunnsforskning*. 59-2: 226-233.
https://www.idunn.no/tfs/2018/02/fagdebatt_paa_internett
- Hellevik, O. og Hellevik, T (2017a). Utviklingen i synet på innvandrere og innvandring i Norge. *Tidsskrift for Samfunnsforskning*. 58-3: 250-283.
https://www.idunn.no/tfs/2017/03/utviklingen_i_synet_paa_innvandrere_og_innvandring_i_norge

- Hellevik, O. og Hellevik, T. (2017b). "Vi ser stadig mer positivt på innvandring og innvandrere" Vitenartikkel *Aftenposten* 31.8.2017, seksjon 2 side 24-25.
<https://www.aftenposten.no/viten/i/q5kom/Vi-ser-stadig-mer-positivt-pa-innvandring-og-innvandrere>
- Keeter, S., Kennedy, C., Dimock, M., Best, J. & Craighill, P. (2006). Gauging the Impact of Growing Nonresponse on Estimates from a National RRD Telephone Survey. *Public Opinion Quarterly*, 70-5:759–779.
- PEW Research Center (2012). Methodology Study.
<https://www.peoplepress.org/2012/05/15/assessing-the-representativeness-of-public-opinion-surveys/>
- Waldahl, R. & Aardal, B—O. (1981). «Kan vi stole på erindringsdata?». *Tidsskrift for samfunnsforskning*. 22-2-3: 261-274.

Vedlegg: Utvalg av fagpublikasjoner basert på data fra Norsk Monitor

- Hellevik, O. (1993). "Kulturelle skillelinjer i dagens samfunn. Et innlegg i postmaterialismedebatten". *Sosiologisk tidsskrift* Vol. 1, Nr.1. Side 25-50.
- Hellevik, O. (1993). "Postmaterialism as a dimension of cultural change". *International Journal of Public Opinion Research* Vol. 5, Nr.3. Side 211-233.
- Hellevik, O. (1994). "Measuring value orientation: Rating versus Ranking". *International Journal of Public Opinion Research*, Vol. 6, Nr. 3. Side 292-295.
- Hellevik, O. (1996): *Nordmenn og det gode liv. Norsk Monitor 1985-1995*. Oslo: Universitetsforlaget. 248 sider.
- Hellevik, O. (2001): "Velstandsvekst og verdiutvikling". I Baldersheim, H., Hagtvedt, B. & Heidar, K. (red.). *Statsvitenskapelig utsyn. Politiske tema og tenkemåter i en oppbruddstid*. Kristiansand: Høyskoleforlaget. Side 257-266.
- Hellevik, O. (2001): "Ungdommens verdissyn – livsfase eller generasjonsbetinget?" *Tidsskrift for ungdomsforskning*. Vol. 1, nr. 1. Side 45-68.
- Hellevik, O. (2002). "Age differences in value orientation – life cycle or cohort effect?" *International Journal of Public Opinion Research*. Vol. 14, nr. 3. Side 286-302.
- Hellevik, O. (2002). "Forskning på verdier: Eksempler fra kvantitativ samfunnsforskning", i Johannessen, K.I. & Schmidt, U. (red.). *Verdier – flerfaglige perspektiver*. Trondheim: Tapir Akademisk Forlag. Side 11-31.
- Hellevik, O. (2002). "Beliefs, Attitudes and Behaviour towards the Environment", i Lafferty, V.M., Nordskog, M. & Aakre, H.A. (eds.). *Realizing Rio in Norway*. Oslo: Prosus. Side 7-19.
- Hellevik, Ottar (2003): "Economy, values and happiness in Norway", *Journal of Happiness Studies* Vol. 4, nr. 3. Side 243-283.
- Barstad, Anders & Ottar Hellevik (2004): *På vei mot det gode samfunn? Om forholdet mellom ønsket og faktisk samfunnsutvikling*. Statistiske analyser nr. 64, Oslo: Statistisk sentralbyrå. 153 sider.

- Bay, A.H., Hellevik, O. & Hellevik, T. (2007). "Svekker innvandring oppslutningen om velferdsstaten?" *Tidsskrift for samfunnsforskning*. Vol. 48, nr. 3, side 377-408.
- Hellevik, O. & Knutsen, O. (2007). Norske velgere og nyliberalisme. I Claes, D. H., Lie, A. & Mydske, P.K. (red) *Nyliberalisme – ideer og politisk virkelighet*. Oslo: Universitetsforlaget. Side 247-275.
- Hellevik, O. (2008). "Assessing long-term value changes in societies." In W. Donsbach & Traugot, M. (eds.) *Handbook of public opinion research*. London: Sage. Side 556-569.
- Hellevik, O. (2008). *Jakten på den norske lykken. Norsk Monitor 1885-2007*. Oslo: Universitetsforlaget. 301 sider.
- Hellevik, O. (2011). "Verdier". I Næss, S., Moum, T. & Eriksen, J. (red.), *Livskvalitet. Forskning om det gode liv*. Fagbokforlaget. Side 237-244.
- Hellevik, O. (2011). "Inntekt og subjektiv livskvalitet: Easterlins paradoks". *Tidsskrift for velferdsforskning*. 14-3: 181-203.
- Breivik, G. & Hellevik, O. (2014). "More active and less fit: changes in physical activity in the adult Norwegian population from 1985 to 2011." *Sport in Society. Cultures, Commerce, Media, Politics*. Volume 17, Number 2, March 2014, pp157-175
- Hellevik, O. (2015). "Is the good life sustainable? A three decade study of values, happiness and sustainability in Norway". In Mueller, M.L. & Syse, K.V.L. (eds.), *Sustainable Consumption and the Good Life*. Routledge. Side 55-79.
- Hellevik, O. & Hellevik, T. (2016). Verdier og verdiutvikling. I Frønes, I. og Kjølørød, L. (red.). *Det norske samfunnet*. 7.nde utgave. Oslo: Gyldendal. Bind 3, side 58-89.
- Hellevik, O. (2017). The U-shaped age-happiness relationship - Real or methodological artifact? *Quality & Quantity*. 51. Side 177-197.
- Hellevik, T., Hellevik, O. & Østbakken, K.M. (2019). «Kan det godtas å være hjemme fra jobben selv om en strengt tatt er frisk nok til å gå? Kjønnsforskjeller i synet på «uberettiget» sykefravær». *Søkelys på arbeidslivet*. 36-1-2: 79-99 <https://www.idunn.no/spa/2019/01-02>
- Hellevik, O. (2020). «Krisens effekt på nordmenns verdioppfatninger». *Analysen* Nr.1-2020: 26-27.
- Hellevik, O. (2020). «Ja-siing som problem i intervjuundersøkelser». *Tidsskrift for samfunnsforskning*. 61-3: 255-270. https://www.idunn.no/tfs/2020/03/ja-siing_som_problem_i_intervjuundersokelser
- Hellevik, O. (2021). «Rapportering og formidling av risiko. Surveyeksperiment om hvordan absolutte og relative mål oppfattes». *Tidsskrift for samfunnsforskning*. 62-2: 133-153. https://www.idunn.no/tfs/2021/02/rapportering_og_formidling_av_risiko
- Hellevik, O. (2021). «Forbrukernes verdier». I Jensen, T.Ø., Jacobsen, E., Knudsen, M.W. & Schjelderup, G. (red.). *Forbrukersosiologi. Bærekraft, digitalisering, identitet og makt*. Bergen: Fagbokforlaget. 103-122.
- Hellevik, O. og Hellevik, T. (2021). Hvorfor ser færre unge lyst på livet? Utviklingen for opplevd livskvalitet blant ungdom og yngre voksne i Norge. *Nordisk tidsskrift for ungdomsforskning*. 2-2: 104-128. https://www.idunn.no/ntu/2021/02/hvorfor_ser_faerre_unge_lyst_paa_livet_utviklingen_for_opple
- Hellevik, O. og Hellevik, T. (2022). Verdier og verdiutvikling. I Frønes, I. og Kjølørød, L. (red.). *Det norske samfunnet*. 8.nde utgave. Oslo: Gyldendal. Bind 4.